

УДК 930:94

В. Ю. Лукіячук

СІНТІ ТА РОМИ В УМОВАХ ТОТАЛІТАРНОГО НАЦИСТСЬКОГО РЕЖИМУ

Стаття присвячена одній з найбільш важких проблем для національної меншини сінті та ромів – геноциду під час Другої світової війни. У статті проаналізовано ромологічні дослідження, що стосуються цього періоду. Розглянуто передумови, законодавчу базу, методи знищення цієї етнічної групи та встановлено діапазон кількості жертв переслідувань. Визначено, що політика нацистів по відношенню до ромів мала расистський характер, їх знищення здійснювалося з самого початку планомерно та цілеспрямовано. Акцентується увага на тому, що проблему геноциду сінті та ромів не можна применшувати, навіть у порівнянні з голокостом євреїв.

Ключові слова: сінті та роми, геноцид, голокост, пораймос, нацистський режим.

Проблема дослідження геноциду народів Європи під час Другої світової війни активно почала розроблятися після її закінчення. Активізація наукових пошуків у цій сфері пов'язана зі зростанням самоусвідомлення національної меншини сінті та ромів в Німеччині, а також з посиленням культурної та соціально-економічної взаємодії європейських народів. Варто зазначити, що наслідки діяльності нацистського режиму народи Європи відчувають і досі. Народи, які мали свою державу, за допомогою відповідних служб мали змогу на офіційному рівні провести розслідування щодо злочинів нацистів, опитати свідків, що пройшли через нелюдські поневіряння. Так, євреї після утворення держави Ізраїль і за сприяння єврейського лоббі у різних країнах мали змогу підняти питання про свої страждання, пережиті під час війни. Роми ж не мали такої можливості – дослідити на офіційному рівні, якої шкоди завдала їм нацистська влада.

Цій проблемі присвячено порівняно невелике коло досліджень. Серед українських науковців проблему знищення ромів під час Другої світової війни досліджують Н. Зіневич [1], Ю. Радченко [2], М. Тяглий [3], О. Беліков [4] та ін.

Не менш вагомим внеском у розробку зазначеної проблеми є праці зарубіжних дослідників: М. Бессонова та Н. Деметер [5], Д. Кенріка і Г. Паксона [6; 7], А. Фрейзера [8], Е. Марушиакової, В. Попова [9], Я. Хенкока [10], З. Барані [11], В. Віппермана [12], Д. Кроу [13], С. Мілтона [14], Б. Мюллер-Хілла [15], М. Ціммермана [16] та ін. У них досліджено різні аспекти геноциду ромів: законодавчу базу, на основі якої здійснювалося переслідування, аналіз щодо кількості жертв, методи знищення, а також переосмислення проблеми геноциду у ромському середовищі.

Метою роботи є визначення характеру політики нацистів щодо меншини сінті та ромів у Німеччині. Стаття включає дослідження законодавчої бази, передумов, методів знищення ромів та аналіз наслідків геноциду.

Аналізуючи праці ромологів, присвячені періоду нацистського терору, варто виокремити різні підходи у використанні термінів, якими позначається знищення ромів у період Другої світової війни.

Визначення політики нацистів по відношенню до ромів аналізує відома українська дослідниця – Н. Зіневич. Вона відмічає: “Чи правомірно ставити питання про антиромську політику як окреме явище, яка мала ознаки геноциду?”, аналізує цей термін, його походження і вживання. Український ромолог зауважує, що в міжнародній практиці термін застосовується доволі нечасто: на сьогодні геноцидом визнають події, які відбувались в окупованій нацистами Європі (геноцид євреїв і ромів), колишній Югославії (геноцид хорватів і мусульман) і Руанді (геноцид тутсі). Також Н. Зіневич не заперечує можливості застосування терміну “голокост” по відношенню до ромів, аргументуючи тим, що цей термін розглядається як модель будь-якого геноциду. Тобто, на її думку, для позначення винищення ромів під час війни можна вживати і поняття “геноцид” і поняття “голокост” [1, с. 149].

Відомий російський ромолог М. Бессонов здійснив докладний аналіз термінології у питанні знищення ромів нацистами. Науковець критикує використання терміну “пораймос” на академічному рівні, оскільки на влашському діалекті ромської мови він означає “згвалтування”. Використання цього терміну, на думку вченого, відбувається через недостатню обізнаність лінгвістичної специфіки діалектів мови ромів. Враховуючи викладені аргументи, М. Бессонов пропонує відмовитися від цього терміну [17, с. 73].

Термін “голокост” у питанні знищення ромів дослідник теж прагне вилучити з наукового обігу, хоча це завдання є більш складним, аніж у випадку з попереднім терміном. Оскільки, на думку вченого, в масовій свідомості людей він асоціюється переважно з поневіряннями євреїв і повинен вживатися виключно по відношенню до євреїв. Натомість, російський дослідник пропонує застосовувати визначення “геноцид циган”. Оскільки “геноцид” – це знищення за національним принципом [17, с. 78].

Дослідник критикує термін “роми”, і переконує опонентів у правильності використання терміну “цигани”. Підставою для цього є те, що термін “роми” не охоплює всі групи етноспільноти, тому він не може бути універсальним. Однак самі роми термін “цигани” вважають образливим і не вживають його. Самоназва більшості європейських груп – “рома”, “роми”, що перекладається з ромської як “людина”. “Роми” – збірний термін для позначення усіх похідних груп, незалежно від країни походження. Він став загальноприйнятим терміном у 1971 р., коли представники ромської спільноти затвердили свій прапор, гімн та міжнародний день (8 квітня).

У сучасній українській діловій мові та офіційних документах вживається етнонім “роми”. Термін “сінті та роми” використовується стосовно представників цієї етноспільноти в Німеччині. “Сінті” – група, відома у

Західній Європі з XV ст. Походження назви має дві основні версії. За однією із них, вона пов'язана з провінцією Сінд в Індії. За іншою, більш ймовірною – походить від воеводи Сіндела, який і привів перший табір в Німеччину [18, с. 247]. Таким чином, якщо з термінологією, яку пропонує М. Бессонов у визначенні знищення ромів у Другій світовій війні можна погодитися, то з терміном “цигани” – ні.

Варто підкреслити, що до сьогодні ведуться дискусії про те, чи можна об'єднувати одним поняттям “голоко́ст” винищення євреїв і ромів, чи цей термін стосується виключно знищення євреїв?

Термін “голоко́ст” походить з грецької мови і складається з двох частин: “випалений” або “спалений повністю” (грец. “holos”) та “жертвоприношення” (грец. “kaustos”). Спершу слово “голоко́ст” мало релігійний підтекст, згодом вживалося впродовж сторіч на означення катастроф, переважно пожеж. Однозначно – це події, пов'язані з великими людськими втратами, термін використовували для позначення геноциду вірменів турками у 1915-1918 рр., під час опису великих пожеж у Міннесоті (США) у 1918 р.

Уже в середині XX ст. термін “голоко́ст” вживався в пресі щодо хвилі терору проти єврейського населення Європи, розпочатою А. Гітлером. У 50-х рр. XX ст. цей термін став загальноживаним по відношенню до політики знищення нацистами під час Другої світової війни євреїв та інших народів Європи [18, 109]. У свою чергу, єврейська община наполягає на тому, що цей термін стосується лише знищення євреїв.

Упродовж XX ст. також значного поширення набув термін “геноцид”. Геноцид – різновид терористичної політики, спрямованої на знищення великих спільнот населення з расових, національних, релігійних та інших мотивів. Слово “геноцид” має подвійне походження: “geno” (лат. – “група”) або “genos” (грец.) – “рід, плем'я” та “zid” (лат.) – “вбиваю” [19, с. 416].

Термін “геноцид” увів до наукового обігу Рафаель Лемкін (польський і американський юрист єврейського походження). Він уперше використав його у книзі “Нацистський режим в окупованій Європі” (1944 р.) [20, с. 79-95]. Під геноцидом Р. Лемкін розумів “знищення нації або етнічної групи як цілості”, причому йшлося не лише про фізичне знищення, але й соціальне. Запропонований Лемкіним термін було вжито в постановках Нюрнберзького процесу, який визнав підсудних винними у проведенні “...спланованого і систематичного геноциду, тобто екстермінації расових і національних груп, проти цивільного населення певних окупованих територій з метою руйнації окремих рас і класів людей та національних, расових і релігійних груп, особливо євреїв, поляків і циган” [2, с. 175].

Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 9 грудня 1948 р. як Резолюція Генеральної Асамблеї № 260. Конвенція вступила в силу 12 січня 1951 р. Усім країнам-учасникам рекомендовано запобігати актам геноциду та карати за них під час війни та в мирний час. Станом на 2015 р. 144 держави світу ратифікували Конвенцію [21].

При визначенні злочинних дій нацистського режиму проти ромів краще, на нашу думку, використовувати термін “геноцид”. А для того, щоб виділити геноцид ромів серед інших необхідно популяризувати унікальні назви з ромської мови: “калі траш” (“чорний жак”) або “самударіпен” (“вбивство всіх”), що не містять у собі неетичний зміст, такий як переклад терміну “пораймос”.

Однак започаткували дослідження проблеми масового знищення ромів – англійські ромологи Д. Кенрік і Г. Паксон. У 1972 р., через рік після I Всесвітнього конгресу ромів (м. Лондон), вийшла друком їх книга “Доля європейських циган” [6]. Ця робота мала чимало недоліків та неузгодженостей, статистика була неповною і неточною, але дослідники продовжують займатися розробкою тоді актуалізованого питання і в наш час.

У 1999 р. побачила світ монографія “В тіні свастики. Цигани під час Другої світової війни”. У монографії автори спершу подають коротку історію появи ромів у Європі, їхнє походження та становлення специфічного ставлення до цієї спільноти у європейському суспільстві. Основна увага у монографії приділяється періоду нацистського режиму, подається детальний аналіз переслідувань ромів на німецьких землях та на окупованих територіях. Наводяться статистичні дані про кількість в'язнів у концтаборах і загальну кількість жертв. Також робота містить цінні свідчення очевидців трагедії. Постає питання: це геноцид, чи звичайна етнічна чистка? [7] Окрім поглиблення власних досліджень, Д. Кенрік і Г. Паксон зверталися й до подібних студій колег з різних країн, що дозволило набагато ширше дослідити проблему.

Інший англійський дослідник – відомий ромолог А. Фрейзер, у своїй праці “Цигани”, окрім детального екскурсу в історію ромів, аналізує методи знищення ромів нацистами, законодавство Третього рейху, особливості геноциду відповідно до географії розселення і способу життя. Також автор справедливо зазначав той факт, що не всі визнають ромів як “європейський народ” [8].

Проблему переслідувань ромів у Європі висвітлив у своїх працях американський науковець Я. Хенкок (ром за походженням). Праці Я. Хенкока є значним внеском в історіографію геноциду ромів. Автор пропонує поглянути на страждання, розчарування і безпорадність людей, що належали до спільноти, яка стала мішенню для нацистів. Саме цей дослідник ввів у науковий обіг термін “пораймос”, який викликав серед ромологів жваві дискусії стосовно етичності його використання [10].

Важливою працею в плані дослідження нацистського періоду є монографія американського дослідника З. Барані, в якій він на визначення подій, пов'язаних зі знищенням ромів, використовує в однаковій мірі терміни “пораймос” та “голоко́ст”. Автор проаналізував причини ставлення нацистів до ромів, а також описав хід і засоби знищення цього народу. Великий інтерес для нього складала кількість жертв під час війни. Американський ромолог показав різні підходи в оцінках кількості жертв геноциду ромів: Д. Кенрік і Г. Паксон (1972 р.) – 219 тис. осіб; В. Рюдігер (1983 р.) – 275,2 тис. осіб; Г. Мартін (1985 р.) – 250 тис. осіб; Ж.-П. Лежуа (1994 р.) – 400-500 тис. осіб; І. Фонцека (1995 р.) – 500 тис. осіб; М. Стюарт (1997 р.) – 500 тис. осіб; Д. Кенрік (1998 р.) – 200 тис. осіб; Я. Хенкок (1998 р.) – 1,5 млн. осіб. Сам З. Барані не наважився дати оцінку

кількості жертв геноциду ромів у Європі, обмежившись лише формулюванням: “Зрозуміло лише, що багато десятків тисяч людей були знищені за те, що вони були ромами” [11, с. 109-110].

У 2000 р. побачила світ колективна монографія російських дослідників “Історія циган – новий погляд” (автори – Н. Деметер, М. Бессонов, В. Кутенков). Це видання викликало широко полеміку серед науковців. Робота заслуговує на увагу вже навіть за те, що являє собою спробу узагальнити знання різних дослідників про ромів в єдиному виданні, а також дослідити не лише походження, а й розселення, традиції, вірування та культуру ромів [5].

Окремо варто відзначити праці болгарських дослідників О. Марушиакової та В. Попова. Вчені, подорожуючи Болгарією, Сходом та Півднем України, Росією, збирали фольклор ромів, спостерігаючи за їхнім життям та побутом. Результати їхньої понад двадцятирічної роботи – це монографії, статті та наукові публікації. У своїй статті “Холокост и цыгане. Конструирование новой национальной мифологии” (2008 р.), науковці намагалися переосмислити проблему геноциду ромів [9]. Також автори аналізують причини консолідації ромської спільноти навколо цієї проблеми.

Варто підкреслити, що фундамент ненависті до ромів у Європі почав закладатися ще в середні віки, починаючи з перших контактів цього народу з європейцями. У часи пізнього середньовіччя в Німеччині, Франції та Англії було прийнято закони, що забороняли ромам оселятися будь-де та володіти нерухомістю, тож вести інший спосіб життя, окрім кочівлі, роми не могли.

Прояви дискримінації по відношенню до синті та ромів мали місце і на початку ХХ ст. у Німецькій державі. У 1922 р. у м. Баден-Баден (земля Баден-Вюртемберг) тим, хто вів кочовий спосіб життя, почали видавати спеціальні посвідчення.

У Баварії 16 липня 1926 р. було прийнято “Закон про боротьбу з циганами, волоцюгами і дармоїдами”. За його зразком були посилені подібні закони і в інших регіонах. У 1927 р. у Пруссії у восьми тисяч ромів зняли відбитки пальців [7, с. 25]. Це робилося з метою контролю за їх пересуванням. Німецьке суспільство ставилося з презирством до людей, що вели інший спосіб життя і не бажали асимілюватися.

Примітно, що націонал-соціалістична партія, яка прийшла до влади у 1933 р., успадкувала діючі антиромські закони. Німецьке суспільство ставилося до синті та ромів з недовірою і ворожістю, а нова влада тим більше. Виходячи з нацистської расової теорії, вони сприймалися як загроза расовій чистоті німців. Оскільки офіційна пропаганда проголошувала німців представниками чистої арійської раси, що походить з Індії, складність для теоретиків нацизму полягала в тому, що роми є куди більш безпосередніми вихідцями з Індії; вони є близькими до її нинішнього населення з расової точки зору і говорять мовою індоарійської групи.

Вихід був знайдений у рішенні, згідно з яким роми, що проживають у Європі, являють собою плід змішання арійського племені з найнижчими расами всього світу – це нібито пояснює їх “бродяжництво” і доводить їх асоціальність. Німецькі синті та роми, навіть осілі, визнавалися потенційно асоціальними в силу своєї національності. Їх всіляко відділяли від німецького народу [22].

Про категорію так званих “асоціалів” згадується у “Законі про запобігання нащадкам з вродженими вадами” (1933 р.). Закон “Про захист німецької крові” (1935 р.) класифікував синті та ромів як “расову групу другої категорії”. Представники цієї групи не мали права брати шлюб з німцями, також вони не могли наймати на роботу німецьку прислугу віком молодше 60 років [1, с. 152-153].

Окремо заслуговує на увагу питання щодо таборів, в які засиляли ромів. Перший табір з обмеженням права пересування з’явився у 1934 р. у Баренфельді (район м. Гамбург). Він призначався для тимчасового перебування групи ромів із Скандинавії. У багатьох містах створювалися спеціальні майданчики-стоянки, в яких ромів змушували жити постійно. Одними з перших ці спецпоселення виникли на Фенлоерштрассе у м. Кельн та Крангерштрассе у м. Гельзенкірхен – обидва у 1935 р. 16 липня 1936 р. у зв’язку з Олімпійськими іграми, що тоді проводилися у Берліні, було заарештовано близько 800 синті та ромів – жителів Берліна і його околиць. Їх відправили на територію, що перебувала під наглядом поліції і згодом одержала назву “майданчики для стоянки Марцан”. Більшість туристів навіть не підозрювали про поліцейську облаву на ромів, влаштовану міністром внутрішніх справ Німеччини В. Фріком. Велике число синті та ромів з Баварії одночасно потрапило у один із перших концентраційних таборів (Дахау). Це був початок нескінченного потоку [7, с. 37].

У 1937 р. влада почала відправляти ромів у табір, розташований у м. Франкфурт-на-Майні. Він був обнесений високим дротяним парканом, у ньому постійно чергували двоє поліцейських. Ромам було заборонено виїжджати і займатися торгівлею. Натомість вони отримали постійну роботу. До настання темряви всім належало повернутися в табір. Ворота замикали до ранку. Ромів змушували давати розписки, в яких зазначалося, що вони сповіщені про те, що підлягають переселенню у концтабір у випадку, якщо покинуть спецпоселення.

З березня 1936 р. на синті та ромів були поширені положення “Нюрнберзьких законів” (від 15 вересня 1935 р.), які раніше поширювалися лише на євреїв: їм також було заборонено вступати в шлюби з німцями і брати участь у виборах, а також з ромів було знято громадянство Третього рейху. При цьому “расово чисті цигани” (обрані з числа синті та ромів за ознакою поєднання зовнішності і поведінки, визнаної позитивною) мали ті ж права, що й німці, за винятком права вступати в шлюб з німцями, а “напівкровні роми” прирівнювалися до євреїв як “руйнівники культури” [23].

У 1936 р. у Берліні при Міністерстві внутрішніх справ було створено Дослідницький інститут расової гігієни і демографічної біології, який очолив Роберт Ріттер. Одне із завдань цього інституту полягало у доведенні того, що кримінальна й асоціальна поведінка людей є спадковою. В архівах мюнхенського Бюро зі

збору інформації про ромів на той час нараховувалося 19 тис. досьє на сінті та ромів. Р. Ріттер мав намір провести опитування всіх ромів, що перебували на території Німеччини, незалежно від того, де вони проживали – у таборі або житловому будинку, для того, щоб створити всеохоплюючі генеалогічні таблиці. Навесні 1942 р. Р. Ріттер зазначав, що у його розпорядженні є 30 тис. карток, і ця цифра приблизно збігається із загальною кількістю сінті та ромів, що проживали у Великій Німеччині (включаючи анексовані території) [7, с. 28].

16 травня 1938 р. за наказом рейхсфюрера СС Г. Гімmlера до Берлінського управління карного розшуку було включено управління по боротьбі з ромами. Першим законом, прямо і безпосередньо спрямованим проти сінті та ромів, був циркуляр Г. Гімmlера від 8 грудня 1938 р. “Про боротьбу з циганською загрозою”. У ньому йшлося про “врегулювання циганського питання, виходячи з расових принципів” [22].

Кенрік і Паксон зазначають, що нацистські фахівці з расового питання (Г. Гюнтер, Р. Кербер, Р. Ріттер, Є. Юстин) ділили ромів Німеччини та Австрії на наступні категорії: “сінті” – група, яку можна вважати корінними ромами Німеччини. У 1939 р. їх нараховувалося 13 тис. осіб; “лаллери” – менша за чисельністю група, що нараховувала у 1942 р. близько 1 тис. чоловік; група “роми” (у 1940 р. близько 1,8 тис. осіб) – до Німеччини потрапили з Угорщини в 1860-1870 рр., в основному займалися торгівлею кіньми. Інші – до них належало 8 тис. балканських ромів у Бургенланді (Австрія), “літаутікер” (Східна Прусія) близько 2 тис. чоловік, і малі групи – “дрісарі”, “келдерари”, “ловари”, “медваши” (дресирувальники ведмедів), югославські роми і “кошикарі”, що складали в цілому менше 1 тис. осіб [7, с. 51].

Перші ознаки того, що законодавство робить акцент на розмежуванні груп ромів, з’явилися ще в серпні 1941 р., коли була проведена більш детальна класифікація ромів. До двох основних груп – “чистокровних” ромів і ромів змішаного походження додалися ще такі групи: “роми більш ніж наполовину” – “наполовину роми – наполовину німці”, “роми менш ніж наполовину”. Крім того, роми групи сінті іменувалися “істинними циганами”. Щоправда, незважаючи на такий поділ, поліція часто на власний розсуд вирішувала, як застосовувати ті чи ті закони стосовно ромів різних груп [9, с. 52].

Незважаючи на те, що нацистська пропаганда всіляко просувала міф про “злочинний народ”, сінті та роми до середини ХХ ст. вже стали складовою частиною німецького суспільства. Вони вели торгівлю в лавках, виступали в цирках, працювали в майстернях і навіть у державних установах; їхні діти навчалися в школах, юнаки несли службу у війську, отримуючи за хоробрість залізні хрести [21]. Прикрим є той факт, що в ідеалі етнічна карта Європи представлялася вождям Третього рейху зовсім без ромів.

Розраховуючи на тривалий період нацистського панування, німецькі лікарі протягом 1930-х рр. відпрацьовували методи стерилізації. Це було безкровне знищення на перспективу. Ініціаторами такого виду знищення були німецькі лікарі Роберт Ріттер та Єва Юстин. Стерилізацію проводили спочатку по відношенню до сінті та ромів, а згодом – по відношенню до ромів усю Європу. “Операція” здійснювалася шляхом уколу брудною голкою. Медична допомога після цього не надавалася, незважаючи на можливі важкі ускладнення. Це призводило зазвичай до болісного запального процесу, і навіть до зараження крові й смерті. Такому методу стерилізації піддавалися не тільки дорослі жінки, а й дівчата. Отже, метод стерилізації був одним із засобів знищення ромів як “асоціальної” групи [7, с. 35].

21 вересня 1939 р. Р. Гейдріх, глава нацистської служби безпеки і автор “остаточного вирішення” єврейського питання, провів нараду, на якій було прийнято постанову про переселення всіх ромів до щойно окупованої Польщі. Цей план стосувався також і 30 тис. сінті та ромів, що проживали на території Великої Німеччини (включаючи анексовані території). Теоретично він передбачав виключення для тих, хто протягом п’яти років мав постійну роботу або у кого батько або мати не були ромами.

Вже 27 квітня 1940 р. за наказом А. Гітлера почалися перші депортації сінті та ромів на територію Польщі – в трудові та концентраційні табори, а також в єврейські гетто. Потім було видано наказ про примусове переведення на осіле становище польських ромів: їх розміщували в єврейських гетто, а майно конфіскували. Загалом було вивезено близько 3 тис. чоловік. У Німеччині та Австрії залишалися ще 27 тис., однак в жовтні 1940 р. влада прийняла рішення про припинення депортації до Польщі. Причина полягала у тому, що транспорт був потрібний для армії. Проти депортації був і губернатор Польщі Г. Франк, який намагався відновити в країні порядок [7, с. 48].

У м. Лодзь (Республіка Польща) знаходилося найбільше на завойованих Німеччиною територіях гетто для ромів, яке стало зразком для інших. Воно було повністю ізольоване від єврейського гетто. Перших ромів переселили сюди восени 1941 р., їх транспортуванням керував А. Айхман. Всього в Лодзь прибуло 4996 ромів (у тому числі 2 689 дітей), депортованих з таборів на території Австрії. Багато були вже вкрай виснажені, страждали від знущань і хвороб. Циганське гетто в Лодзі проіснувало майже два місяці. З 1943 р. ромів у Лодзі почали знищувати в таборі смерті Хелмно. З Варшавського гетто їх разом з євреями відправляли в табір смерті Треблінка. Табір смерті у Хелмно почав діяти з грудня 1941 р. для знищення ромів, затриманих під час облас у Польщі, а також тих, хто був депортований з Німеччини раніше і вижив під час епідемії тифу в Лодзинському гетто [23].

Підкреслимо, що 16 грудня 1942 р. Г. Гімmlер підписав наказ про відправку сінті та ромів у концтабір Освенцим (нім. Аушвіц-Біркенау). Він поширювався на “чистокровних” і балканських ромів, а також ромів змішаного походження. За першим наказом швидко пішла ціла серія інших, які стосувалися ромів, що жили в окупованих німцями західноєвропейських країнах. Виходячи з цього можна зробити висновок про те, що у 1942 р. було прийнято рішення про повне знищення усіх європейських ромів. 26 січня 1943 р. Міністерство внутрішніх справ Третього рейху ухвалило рішення про те, що майно ромів, які відправлялися в концтабори, буде конфісковане. Це робилося для того, щоб уникнути хаосу депортацій 1940 р., коли депортовані залишали свої речі для подальшої передачі родичам [7, с. 58].

Арешти сінті та ромів почалися ранньою весною 1943 р. Потрапили в ув'язнення навіть ті, що служили в німецькій армії і мали бойові нагороди. Заарештованих відправляли в Освенцим. Цей концтабір став страхіливим символом масового знищення людей. Саме туди потрапила більшість ромів з окупованої Гітлером Європи. Вони утримувалися на спеціально відгородженій території в 40 дерев'яних барачних блоках, де їх тримали сімейними групами аж до самого знищення. Крім того, в концтаборі проводилися експерименти на людях. Так, лікар Йозеф Менгеле проводив свої жорстокі дослідження в тому числі і на дітях. Категорії людей, які його цікавили: близнюки, роми з нетиповими рисами обличчя, психічно хворі, діти і т. д. [7, с. 194].

Табір для ромів у Освенцимі проіснував 17 місяців, із 23 тис. ромів загинуло 20 тис. Залишали в живих переважно сінті та ромів, яких нацисти вважали більш цивілізованими. Польські, російські, литовські, сербські, угорські роми в основному знищувалися в газових камерах відразу після прибуття до табору. Але й роми з Німеччини масово вмирили від голоду і хвороб, непрацездатних також відправляли в газові камери [8, с. 268].

Коли радянська армія у 1944 р. підійшла до м. Освенцим досить близько, дітей і непрацездатних в'язнів "циганського сектора" відправили в газові камери, а тих, що залишилися вивезли в інші табори, подалі від лінії фронту. Роми тисячами гинули у Дахау, Маутхаузені, Равенсбрюці та інших концентраційних таборах. У Заксенхаузені вони піддавалися спеціальним експериментам, на предмет того, що їх кров відрізняється від німецької. Лікарі, які займалися цими "дослідженнями" практикували раніше на військовополонених [23].

Таким чином, методи знищення ромів можна поділити на 3 основні групи: 1) стерилізація (яка почалася в другій половині 30-х рр.); 2) знищення на окупованих територіях (з 1941 р.); 3) знищення в концтаборах (що почалося навесні 1943 р.).

Найімовірнішу кількість жертв геноциду сінті та ромів у Німеччині та Австрії наводять американські дослідники Б. Лутц та Дж. Лутц: з 31,2 тис. загинуло 21,5 тис. осіб (68,9 %) [24]. На більшості з тих, хто вижив – залишилися невиліковні фізичні або психологічні травми. Роми були не лише фізично виснажені, але й глибоко деморалізовані. Багато старійшин родів, які були носіями традицій загинули. Ті роми, що пережили стерилізацію, втратили почуття власної гідності, оскільки народжуваність була показником статусу як для чоловіків, так і для жінок.

Проте, дискримінаційне ставлення до ромів не змінилося і після закінчення Другої світової війни, особливо в самій Німеччині, де сінті та роми залишалися об'єктом дискримінаційних проявів протягом другої половини ХХ ст. У грудні 1963 р. рішенням Федерального верховного суду ФРН, початок расових гонінь було визначено з 1938 р. І лише в кінці 1979 р. Парламент ФРН підтвердив це, створюючи право для більшості сінті та ромів претендувати на компенсацію за свої страждання і втрати за часів нацистського режиму. До цього часу, багатьох з тих, хто отримав це право вже не було в живих [12, с. 71].

Варто зазначити, що 24 жовтня 2012 р. у Берліні відкрили меморіал пам'яті сінті та ромам, які стали жертвами геноциду в нацистській Німеччині. На урочистій церемонії були присутні близько 100 представників цієї національної меншини, які пережили геноцид, а також канцлер ФРН Ангела Меркель, президент ФРН Йоахім Гаук, правлячий бургомістр Берліна Клаус Воверайт та інші політики федерального і регіональних рівнів. Меморіал розмістили в самому центрі міста, поблизу історичної будівлі рейхстагу, де проходять пленарні засідання бундестагу.

Меморіал пам'яті створив ізраїльський скульптор Дані Караван. Сам пам'ятник – це круглий гранітний резервуар з водою і з трикутним каменем у центрі. По краях пам'ятника висічено вірш італійського рома Сантіно Спінеллі "Освенцим" англійською та німецькою мовами. На спорудження меморіалу було витрачено 2,8 мільйона євро з Федерального бюджету.

Уряд ФРН та організації, які об'єднують жертв націонал-соціалізму, вбачають у новому пам'ятнику заклик до громадян боротися з дискримінацією за національною ознакою і захищати представників нацменшин. А. Меркель визнала, що сінті та роми і в наші дні страждають від соціальної ізоляції та вимушені боротися за свої права. Тому завданням Німеччини та інших європейських країн є підтримка представників ромської меншини незалежно від того де вони проживають.

Україна теж намагається зберегти свідчення про трагічне минуле, пов'язане зі спільнотою ромів. На увічнення пам'яті депортованих і страчених представників цього етносу, Міжнародний день голокосту ромів (2 серпня) у нашій державі відзначається з 2004 р. Геноцид ромів у часи Другої світової війни досі залишається малознаним для українського суспільства. Тому такі дні пам'яті для ромів дуже важливі, оскільки дають змогу привернути увагу до власної історії, культури, важливих проблем.

Таким чином, ретельний аналіз передумов та причин геноциду сінті та ромів під час нацистського панування дає змогу усвідомити наскільки масштабною була трагедія. Цю проблему не можна замовчувати або применшувати, навіть у порівнянні з голокостом євреїв. Щоб досягти поставлених цілей нацисти використовували усі можливі засоби – як безпосереднього знищення, так і тортури, розраховані на тривалий період часу.

Аналіз передумов здійснення злочинів по відношенню до сінті та ромів свідчить про те, що їх знищення здійснювалося з самого початку планомірно та цілеспрямовано. Роми як народ, раса або нація були приречені стати жертвами геноциду. Завдяки своїй меншій загальній чисельності та часто змінному місцезнаходженню ця група мала істотно менші втрати, ніж європейське єврейство. Важливо визнати, що роми протягом війни були мішенню політики нацистів, яка мала расистський характер.

Джерела та література

1. Зіневич Н. До питання про специфіку геноциду ромів на українських землях у роки Другої світової війни / Н. Зіневич // Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі. – 2009. – № 2 (6). – С. 148 – 163.

2. Радченко, Ю. Інструменталізація історії Голокосту в сучасній Україні. Case Study одного посібника / Ю. Радченко // Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі. – 2012. – №1(11). – С. 171 – 191.
3. Тяглий М. Окупаційна політика та доля ромів України // Україна в Другій світовій війні: Погляд з XXI століття / М. Тяглий. – Київ : Наукова думка, 2011. – Кн. 2. – С. 864 – 897.
4. Беліков О. Цигани України під час Другої світової війни / О. Беліков // Наука. Релігія. Суспільство. – 2002. – № 4. – С. 64 – 73.
5. Деметер Н. Бессонов Н., Кутенков В. История цыган – новый взгляд // [Электронный ресурс] / Н. Деметер, Н. Бессонов, В. Кутенков – Воронеж, 2000. – Режим доступа: <http://gypsy-life.net/history-main.htm>
6. Kenrick D., Paxon G. The Destiny of Europe's Gypsies / D. Kenrick, G. Paxon. – London, Chatto: Heinemann Educational for Sussex University Press, 1972. – 256 p.
7. Кенрик Д. Паксон Г. Цыгане под свастикой / Д. Кенрик, Г. Паксон; пер. с англ. А. Бурковской. – М.: Текст, 2001. – 205 с.
8. Фрейзер А. Цигани / А. Фрейзер; пер. з англ. А. Онишко. – К.: Видавничий дім "Всесвіт", 2003. – 358 с.
9. Марушиакова Е., Попов В. Холокост и цыгане. Конструирование новой национальной мифологии / Е. Марушиакова, В. Попов // Голокост і сучасність: Студії в Україні і світі. – 2008. – № 2 (4). – С. 29 – 42.
10. Hancock I. The Pariah Syndrom; an account of gypsy slavery and persecution / I. Hancock – Ann Arbor, Mich.: Karoma Publishers, 1987. – 180 p.
11. Barany Z. The East European Gypsies: Regime Change, Marginality and Ethnopolitics / Z. Barany – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – 408 p.
12. Віпперманн В. "Як і з євреями?" Пораймось у німецькій політиці та науці / В. Віпперманн // Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі. – 2009. – № 2 (6) – С. 62 – 82.
13. Кроу Д. Історія циган Східної Європи та Росії / Д. Кроу – Київ: Мегатайт, 2003. – 376 с.
14. Milton S. Nazi policies toward Roma and Sinti, 1933–1945 / S. Milton // Journal of the Gypsy Lore Society 5. – 1992. – Vol. 2, № 1. – P. 1 – 18.
15. Müller–Hill B. Murderous Science: Elimination by Scientific Selection of Jews, Gypsies, and Others: Germany, 1933–1945 / B. Müller–Hill – Oxford: Oxford University Press, 1988. – 224 p.
16. Zimmermann M. The National Socialist "Solution of the Gypsy Question": Central Decisions, Local Initiatives, and their Interrelation / M. Zimmermann // Holocaust and Genocide Studies. – 2001. – Vol. 15, № 3. – P. 412 – 427.
17. Бессонов Н. Об использовании терминов "Пораймос" и "Холокост" в значении "геноцид цыган" / Н. Бессонов // Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі. – 2007. – №1 (2). – С. 71 – 82;
18. Kenrick D. Historical Dictionary of the Gypsies (Romanies) / D. Kenrick – 2nd ed. – Lanham, Maryland, The Scarecrow Press, Inc., 2007. – 345 p.
19. Зіневич Н. Проблеми дослідження геноциду ромів (циган) на українських землях у роки Другої світової війни // [Електронний ресурс] / Н. Зіневич – Режим_доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26398/26-Zinevich.pdf?sequence=1>
20. Lemkin R. Axis Rule In Occupied Europe: Laws Of Occupation, Analysis Of Government, Proposals For Redress // [Electronic resource] / R. Lemkin // Regime of access: <http://www.preventgenocide.org/lemkin/AxisRule1944-1.htm>
21. Цигани в Україні // [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
22. Рябчук А. Проблема "асоціалів" у нацистській Німеччині // [Електронний ресурс] / А. Рябчук – Режим доступу: <http://commons.com.ua/problema-asotsialiv-u-natsistskij-n/>
23. Sinti and Roma. Victims of the Nazi Era // [Electronic resource] / United States Holocaust Memorial Museum – Regime of access: <http://www.ushmm.org/m/pdfs/2000926-Roma-and-Sinti.pdf>
24. Лутц Б. Д. Цигани як жертви Голокосту // [Електронний ресурс] / Б. Д. Лутц, Дж. М. Лутц __ Режим_доступу: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/325-brenda-deivis-lutts-dzheims-m-lutts-tsyhany-ia-k-zhertvy-holokostu>

Lukianchuk V. Y. Sinti and Roma under the totalitarian Nazi regime

The article is dedicated to one of the most painful problems for Sinti and Roma's minority – genocide during World War II. The article analyzes Roma's research of this period. This article is considered with preconditions, legal framework, methods of destruction of an ethnic group and installed a range of the number of victims of persecution. It was determined that Nazi's policy towards Roma was motivated by race. Moreover, the Roma's destruction was initially planned and made with a purpose. The attention is focused on the problem that genocide of Sinti and Roma cannot be underestimated, even in comparison with the Holocaust of the Jews.

Key words: Sinti and Roma, genocide, holocaust, porajmos, the Nazi regime.

Лукиянчук В. Ю. Синти и ромы в условиях тоталитарного нацистского режима

Статья посвящена одной из самых болезненных проблем для национального меньшинства синти и ромов – геноциду во время Второй мировой войны. В статье проанализированы ромологические исследования, касающиеся этого периода. Рассмотрены предпосылки, законодательная база, методы уничтожения этой этнической группы и установлен диапазон количества жертв преследований. Определено, что политика нацистов по отношению к ромам имела расистский характер, их уничтожение осуществлялось с самого начала планомерно и целенаправленно. Акцентируется внимание на том, что проблему геноцида синти и ромов нельзя преуменьшать, даже по сравнению с холокостом евреев.

Ключевые слова: синти и ромы, геноцид, холокост, пораймос, нацистский режим.